

СЕМАНТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ТА СЛОВОТВІРНИЙ ОГЛЯД ІННОВАТИВНОЇ ЛЕКСИКИ (НА МАТЕРІАЛІ ВИДАНЬ ГАЗЕТИ «ДЕНЬ», «ЕКСТРАКТ 150» ТА «ЕКСТРАКТ 200»)

Статтю присвячено дослідженню процесу виникнення нових номінацій на матеріалі редакції бібліотеки газети «День» «Екстракт 150» та «Екстракт 200» у межах словотвірних категорій. Представлено типологію інноваційної словотвірної лексики на рівні її продуктивності й непродуктивності.

Ключові слова: засоби масової інформації (ЗМІ), інновації, неологізм, категорія, словотвір, словотворення.

Однією із складових громадянського життя, яке активно реагує на суспільні процеси й віддзеркалює їх, є засоби масової інформації (ЗМІ). Будь-який сучасний текст ЗМІ, щоб його сприйняв читач, повинен мати чимало якісних властивостей – об'єктивність, актуальність, відповідність запитам аудиторії, популярність. Певною мірою ці властивості забезпечує мовна структура тексту, яка на всіх рівнях є досить динамічною і, безперечно, потребує вивчення в умовах реального функціонування.

Мова мас-медіа є своєрідним дзеркалом сучасної літературної мови, у якому відбивається багатофункціональність національної мови, ступінь її інтелектуалізації [11, 32].

Лексична система мови ЗМІ – найдинамічніша система сучасної української літературної мови. Загальновідомо, що у сфері ЗМІ найрізноманітніше та найсильніше виявляються процеси, які характеризують саме життя мовного організму; тут найбільше зосереджені інновації. І щеприродно, адже однією з її основних функцій є інформативність, новизна.

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. можна вважати часом, для якого «характерна особлива активність лінгвальних модифікацій, що виявляється в різних інноваційних процесах» [12, 69].

Поява в сучасній українській мові значної кількості інновацій — цілком закономірне явище. Словниковий склад мови розширюється, оскільки та чи інша суспільна зміна викликає потребу в нових одиницях номінації.

У жодному разі не можна розглядати словниковий запас мови як готову, застиглу масу. Не кажучи вже про постійний процес утворення нових слів і словоформ, словниковий запас, доки мова живе в мовленні народу, є продуктом словотвірної потенції, який розвивається і знову відтворюється [6, 30].

Актуальність теми полягає у потребі виявити, зрозуміти і описати процес виникнення номінацій, що відображають нові реалії життя.

Об'єктом дослідження є інноваційні словотвірні явища в бібліотеці редакції газети «День» «Екстракт 150» та «Екстракт 200».

Предмет – функціонування словотвірних інновацій (словотвірні способи і словотворчі засоби, типи і моделі, їхні семантичні особливості).

Метою дослідження є відстежити появу, окреслити функціонування нових словотвірних лексичних одиниць та їх вплив на розвиток української мови.

Окреслена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) проаналізувати стан дослідження неологічної лексики; 2) дати робоче визначення неологізму; 3) представити типологію інноваційної словотвірної лексики; 4) визначити й проаналізувати словотвірні способи і словотворчі засоби, продуктивні типи й моделі в межах словотвірних категорій.

Для визначення завдань мети розглянуто інноваційні дослідження словотвірної тематики таких лінгвістів як Г. Вокальчук [1], Є. Карпіловська [4], Ж. Колоїз [5], А. Нелюба [10], С. Лук'яненко [7], Д. Мазурик [8] та ін., на основі їх думок проаналізовано виникнення і функціонування неологічної лексики в мові ЗМІ. В українському мовознавстві проблеми неологізації також досліджують Л. Мацько [9], Н. Клименко [5], О. Стишов [11], Н. Стратулат [12], Л. Струганець [13] та ін. Сформувалася галузь лексикології – неологія. «До сфери цього розділу входить виявлення нових слів та значень, аналіз фактів їхньої появи, вивчення моделей творення, розроблення принципів ставлення до них (прийняття або неприйняття) та їхнього лексикографічного опрацювання (фіксація у словниках, визначення значення тощо)» [10, 3-4].

Важливим у понятті «інновація» вважаємо визначення його як певного нововведення, будь-чого нового в мовній системі. Проблемі мовних інновацій велику увагу приділив свого часу Е. Косеріу, який дав їм таке визначення: «Усе те, в чому висловлене мовцем (воно розглядається з погляду мовних закономірностей) відхиляється від моделей, що існують у мові, якою ведеться розмова, можна назвати інновацією». Отже, інновація позначає явища, пов'язані з динамікою мовної системи. З огляду на це інновацію в дослідженні розуміємо як слово, значення слова, сполучення слів або морфем, які утворилися в певний часовий проміжок на позначення якоїсь нової реалії або поняття.

Неологізми виникають у мові перманентно. Як правило, така потреба задовільняється засобами словотвору чи запозиченнями з інших мов. До найпродуктивніших належить процес словотворення неологізмів, в першу чергу тому, що вони є результатом внутрішньомовних процесів. Ідеться про творення слів від лексем, уже наявних в українській мові, оскільки словотворення—це процес, який відбувається, на відміну від запозичування, у межах мови.

Словотвір як окремих тип номінації реалізується через відповідні способи: афіксальний (суфіксальний, префіксальний, флексійний, постфіксальний, конфіксальний), складання (інтерфіксальне й конфіксальне, скорочення основ), контамінації (морфем, основ, моделей), утинання (початку, середини, кінця, комбіноване), універбації.

Деривати можуть бути новими лише за формою, або і за формою і за змістом. У визначенні статусу мовних одиниць як лексико-словотвірних інновацій враховуємо пов'язані між собою аспекти: [7, 16].

1) Лексикологічний, в основі якого лежить часовий критерій — поява деривата як складника лексичної системи у визначений час і не фіксування його в попередні часи;

2) Суто словотвірний — дериват може вважатися новим, якщо має хоча б один з показників: новий словотвірний засіб, утворення за новою моделлю, нове словотвірне значення.

Усі словотвірні категорії поділені на продуктивні, в межах яких постала більшість інноваційних номенів, та непродуктивні — у яких кількість дериватів словотвірної категорії, різноманіття підкатегорій, кількість задіяних словотвірних засобів є меншою.

Серед продуктивних словотвірних категорій найпомітнішою щодо кількісного вияву номенів і різноманітності груп є **категорія сукупності/збірності**. До цієї категорії зараховуємо деривати, словотвірне значення яких можна подати через формулу «сукупність, збірність усіх властивостей (ознак, осіб, явищ, подій...), пов'язаних із твірною основою». Твірними основами переважно виступають:

- іменники (*астрокізм* (3, IV, 168), *світопояснення* (2, I, 3), *льодоруб* (2, II, 553), *світо лад* (2, I, 571);

- словосполучення (*світопорядок* (2, I, 215), *жлоб-шоу* (2, I, 160), *авіанальот* (2, I, 439);

- термінологіка (*девелопменталізм* (3, III, 205), *еквінокс* (2, I, 627), *натурштраф* (2, I, 33), *естеблїшмент* (2, I, 237), *мазеніана* (3, IV, 251), *термобаротерапія* (3, IV, 166).

Деривати утворено способами:

• суфіксальним (*інтелектоємність* (2, I, 39), *перешкодостійкість* (2, I, 39);

• префіксально-суфіксальним (*згоголізований* (3, III, 476), *забалакування* (3, III, 88), *розкозачування* (3, III, 964);

• префіксально-суфіксально-постфіксальним (*самолібєралізуватися* (2, I, 501), *доіронізувався* (3, IV, 320);

• універбальним («група теологічних консерваторів» — *теокон* (1, II, 308);

• складанням тугнутих основ (*спецхран* (3, IV, 88), *спецконтингент* (3, III, 141).

Другою за кількістю виявів номенів є словотвірна **категорія предметної дії**. У межах цієї категорії, в основному, є поєднання твірних основ, що має свої особливості:

- варіативність твірних основ (*лоботомізація від лоботомія*, у тексті «*лоботомізація суспільства*» (2, I, 239);

- поширеність подвійної мотивації (наприклад, дериват *людиновтілення* можна трактувати як похідний від *людина* втілює, або від *втілення* людиною);

- мовна гра (*вицвінькування*, в тексті «...*таке вицвінькування спрацювало проти інтересів президента*» (2, I, 18) конфіксальний характер посталих дериватів зумовлений черзкроковим словотворенням (*лоботомія—лоботомізація* (2, I, 239) — *делоботомізація* (2, I, 238).

Помітну активність виявляє словотвірний формант **само-** (*самопідтримання* (3, III, 780), *самоперетворення* (2, I, 109), *самостояння* (2, I, 305; 3, IV, 547). Мають здатність поєднуватися із широким колом твірних основ форманти **-нн(я)/анн(я)/енн(я)/інн(я)** (*розкозачування*, (3, III, 964),

пряmostояння(3, III, 380), характеротворення (2, I, 624), врозуміння (3,III, 782),- **изаці[ї(а)]/ізаці[ї(а)]**(десцієнтизація (3, III, 989), децибелізація(2, I, 348), євангелізація (2, I, 761; 3, IV, 480), меншу активність виявляє формант-**аці[ї(а)]**(яйцефікація (3, III, 153).

Деривати **категорії ознаки** мають різні найзагальніші значення:

- набута ознака за виконуюваною/виконаною дією (*очорнителний* (2, I, 302), *непробачний* (3, III, 192), *реутилізований* (2, II, 135), *вільноплинний* (3, III, 778);
- ознака за віднесеністю/стосовністю(*середпартійний* (3, III, 858), *соціопсихологічний*(3, III, 778), *старокодацький* (3, IV, 679);
- повторна (прислівникова) ознака (*малозбагнено* (2, I, 581),*по-блюзнірськи* (2, I, 313).

Утворюються деривати за допомогою:

- суфіксів:-**н(ий)**(*своєкорисний* (2,I, 747), **-ен(ий)** *малозбагнений*(2, I, 581),-**ськ(ий)/цьк(ий)**(*регіонівський*(3,IV, 169), *хохляцький* (2, I, 629), **-ов(ий)/єв(ий)**(*навколонауковий*(3, III, 188), *білокомірцевий*(2, I, 244);
- префіксів та префіксальних елементів:**під...-н(ий)** (*підклимний* (2, I, 442; 3, III, 154), **при...-н(ий)** (*прицукрений* (2, I, 263),**етно-**(*етноантропологічний* (3, IV, 411), **євро-**(*європоцентричний*(2,I, 408), **макро-**(*мікросоціальний* (3, IV, 429), **транс-**(*трансперсональний*(3, IV, 396),**архе-** (*архетипічний* (2, I, 121).

Словотвірні процеси та їхні вияви в межах категорії ознаки характеризуються такими особливостями: «разовістю» використання значної кількості дериватів-**ув(ий)** (*паранесуперечливий* (2, I, 70), **-ован(ий)**(*реутилізований* (2, II, 135),**с...-н(ий)/з...-н(ий)** (*згоголізований* (3, III, 744), (*спростачений* (3, III, 476),**над...-н(ий)**(*надлітературний* (3, III, 25).

Категорія **опредметненої ознаки** вирізняється загальною кількістю дериватів, що дозволяє говорити про її проміжне місце між категоріями ядерними і периферійними, деяку умовність віднесення цієї категорії до непродуктивних. Деривати цієї словотвірної категорії творяться переважно за допомогою надпродуктивного суфікса **-ість**(*розумність* (2, I, 249), *довгоживучість* (2, I, 241), та продуктивних **-ств(о)/цтв(о)** (*антоничезнавство* (2, I, 983), *ідеобудівництво* (3, III, 193), *священництво* (2, I, 55), **-щин(а)/івщин(а)** (*лузіниця* (3, IV, 79), *безбатьківщина* (3, III, 980), **-изм/їзм**(*петербургоцентризм* (2, I, 604), *бушизм* (2, II, 305). Водночас необхідність відображення багатоманітного та швидкозмінного соціального й політичного життя спонукає до пошуків нових основ, шляхів їхнього поєднання з афіксами. Так, наприклад, у творенні деяких дериватів уможливується пропускання не однієї, а зразу кількох ланок: *Юценко* — «*юценкізувати*» — «*деюценкізувати*» — *деюценкізація*–*юценкіана* (3, IV, 204).

Категорія **дій/процесу** в досліджуваній групі вирізняється порівняно невеликою кількістю дериватів. Виділяються:

- суфіксальні форманти **-ання**(*анекдотизування* (3, III, 479),**-ува(ти)**(*каналізувати, у тексті «каналізувати ймовірно невдоволення»* (3, IV, 29)та«*разовим*» **-іча(ти)** (*шолопайнічати* (3, IV, 654);
- префіксально-суфіксальні та префіксально-суфіксально-постфіксальніконфікси (які значно переважають)**за...-ува(ти)** (*забронзувати* (3, III, 553), *законсервувати, у тексті«вирішує «законсервувати» все як є»* (2, I, 520), **об-...ува(ти)** (*обсмоктувати, у тексті«цю ідею спочатку «обсмоктували» в Україні»* (2, I, 487), **об-...и(ти)ся** (*обмішуритися*(2, I, 439),**до-...-ува(ти)ся** (*доіронізуватися* (3, IV, 320),**роз-...-ува(ти)ся**(*розквартируватися, у тексті «якраз розквартирувався великий російський загін»*(2, I, 943)та ін.

Твірними основами дериватів цієї категорії виступають переважно основи. У межах цієї категорії спостерігаємо слова, інновативність яких можна помітити тільки з тексту, в який здебільшого вноситься переносний лексико-семантичний варіант.

Категорія особи за кількістю проаналізованих номенів є п'ятою. Серед засобів активними є суфіксальні форманти, особливо **-ець/івець**(*путінець*(3, III, 90), *сиротинівець* (3, IV, 159), **-ик/ник**(*партперебіжчик* (3, IV, 184), *священначальник* (2, I, 589),**-ист/їст**(*медведіст* (3, III, 90),*оранжєвіст*(3, IV, 205),приєднання переважно до основ власних назвта перетворення їх на суфікси **-крат-, -фоб-, -філ-, -лог**(*тандемократ* (3, III, 147), *галичюфіл*, **єврофоб** (2, I, 229), **політтехнолог** (2, I, 222).Близько половини інтерфіксально-суфіксальних дериватів становлять деривати з формантами-**ець**, меншу кількість складає формант **-ель**(*гробоконател* (3, IV, 225),що відповідає кількісним пропорціям дериватів із відповідними суфіксами.

Форманти приєднуються до основ різної семантики, утворюючи деривати зі значеннями:

- прихильник/послідовник відомого політика чи громадського діяча (*симоненківець* (2, I, 356);

- особа за виконаною/виконуваною дією (*націєтворець* (2, I, 971);
- особа за родом занять (*бригаденфюрер* (3, IV, 96).

Далі за кількісним виявом є словотвірна **категорія оцінки**, в котрій новотвори об'єднані семантикою оцінно-розмірного порівняння. Оцінний компонент виражається:

- суфіксальними формантами **-н(ий)** (*російськоцентричний*(3, III, 56), **-ий(ий)** (*заземлений* (3, III, 989);
- конфіксальними **най-...-ий(ий)** (*найблагоприятніший* (3, IV, 427);
- префіксальними словотворчими формантами **анти-, екви-, квазі-, над-, мульти-, напів-, супер-, архі-, гіпер-, ерзац-, мега-, пан-, про-, псевдо-, ультра-**(*антивибори* (2, I, 354), *еквідистанція* (3, III, 367), *квасісатура* (3, IV, 129), *надмодерн* (3, III, 212), *мультикультурний* (3, IV, 607), *напіврабський* (2, II, 76), *супермашина* (3, IV, 238), *гіперінформація* (2, I, 268), *ерзацрелігія* (2, II, 45), *мегакоаліція*(2, II, 83), *псевдодуховність* (2, I, 20), *ультраглобалізатор* (3, I, 570), переважання яких є помітне.

Категорію **часової ознаки** презентують деривати соціально-політичного назовництва, які виражають часовий період чи етап. Засобами вираження часу, що передував визначеному чи буде після нього, в соціально-політичному назовництві виступають препозитивні елементи, найактивнішими з яких є префікси та префіксальні елементи передувальної часової ознаки (особливо **до-, экс-**: *доновітній* (3, III, 991), *експроіюється* (2, I, 539) та постчасової ознаки (особливо **після-** (*післяєльцинській* (2, I, 459) і **пост-** (*постсучасність* (2, I, 345)). Деривати мотивуються переважно прикметниками (*колоніальний — постколоніальний* (2, I, 270), а також іменниками-назвами осіб (*шістдесятники — передшістдесятники* (3, III, 760).

Багатовимірністю структури та неоднорідністю одиниць вирізняється категорія з новим лексико-семантичним варіантом. Зрозуміти і виділити вже відомі лексеми до інновативних можливо тільки з контексту. Більшість таких інновацій сучасної мови сконцентровані навколо:

- **категорії ознаки** (*законсервований*, у тексті «...дозволить вивести їх із законсервованого стану» (2, I, 23), *хлібосольний*, у тексті «Моя щедра і хлібосольна мама»(2, II, 456), *доходяга* – «Мав страшну мігрень. Таких в'язнів називали «доходягами»(3, III, 420);
- **категорії предметної дії** (*укорінення*, у тексті «укорінення демократії» (2, I, 256), *зневоднення* – «Перша тенденція – це «зневоднення» журналістського співтовариства» (2, I, 102), *атомізація* – «атомізація суспільства» (3, IV, 486);
- **категорії дії/процесу**(*пробитися*, у тексті «Нова мова намагається пробитися до свого читача» (2, I, 47), *засвітити-«прагнення «засвітити» свою особу»* (2, II, 89), *витравити-«намагаючись витравити з себе російську основу»* (3, III, 57);
- **категорії оцінки**(*антисанітарія* - «Високий ступінь «антисанітарії» в інтернеті» (2, I, 102).

Таким чином, кожен новий лексико-семантичний варіант слова розширює інновативну лексику.

Для творення інновативних номенів залучено найрізноманітніші за походженням, семантикою, функціонально-стилістичними та структурними особливостями твірні основи: загальні і власні назви осіб, назви предметів, абстрактних явищ, дій і процесів тощо; задіяні основи мають різний мовний статус: слівний, словосполученневий.

Помітною особливістю, характерною для всіх згаданих категорій і способів, є мовна гра, зумовлена функціонально-стилістичними, експресивними ознаками. Ось чому значна частина проаналізованих дериватів може отримати статус разових. Проте в сукупності з іншими дериватами вони формують й унаочнюють приховані словотвірні можливості української мови й потребують подальшого дослідження.

Культурне людське духовне життя невинно зростає й потребує нових слів на своє означення. Як показує наша розвідка, публіцисти нерідко вдаються до словотворення, щоб якнайвиразніше висловити свою думку. Якщо б не появлялися в нашій мові новотвори, літературна мова остаточно завмерла б. Отже, мова завжди в русі й потребує вивчення на сучасному етапі розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вокальчук Г. М. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект) / за ред. А. П. Грищенка : [монографія] / Г. М. Вокальчук. – Рівне : Науково-видавничий центр «Перспектива», 2004. – 524 с.
2. Екстракт 150. У двох частинах / За заг. ред. Л. Івшиної. – Видання перше. – К.: ЗАТ «Українська пресгрупа», 2009. Ч. перша – 1040 с., ч. друга – 576 с.

3. Екстракт+200. У двох частинах / За заг. ред. Л.Івшиної. – Видання друге. – К.: ЗАТ «Українська пресгрупа», 2010. Ч. третя – 1024 с., ч. четверта – 896 с.
4. Карпіловська Є. А. Сучасна українська словотворчість та її відображення в неологічних словниках / Карпіловська Є. А. // Вісник Львів. ун-ту. - 2004. № 34. Ч.1. С. 3-10.
5. Клименко Н.Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: монографія / Клименко Н. Ф. Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. – К: [б.в.], - 2008. -388 с.
6. Колоїз Ж.В. Українська okazіональна деривація: Монографія / Колоїз Ж. В. – К.: Акцент, 2007. – 310с.
7. Лук'яненко С. С. Лексико-словотвірні інновації в українському соціально-політичному назовництві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. С. Лук'яненко. — Х., - 2009. - 18с..
8. Мазурик Д.В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Мазурик Д. В.– Л., 2002. – 19 с.
9. Мацько Л. І. Інновації в сучасній українській мові. Українська мова в кінці ХХ ст. / Мацько Л. І. // Дивослово. -2000. – № 4. С. 15-20.
10. Нелюба А.М. Лексико-словотвірні інновації (2004-2006). Словник / Нелюба А. М. - Х. : Майдан, 2007. – 144 с.
11. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації): Монографія Стишов О. А. – К.: Вид. Центр КНЛУ, 2003. – 388 с.
12. Стратулат Н. В. Семантична неологізація як спосіб збагачення словникового складу української мови / Стратулат Н. В. // Мовознавство. – 2007. – № 3. С. 69-77.
13. Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття. / Струганець Л. В. Тернопіль: Астон, 2002. – 352 с.

Статья посвящена исследованию процесса возникновения новых номинаций на материале редакции библиотеки газеты «День», «Экстракт 150» и «Экстракт 200» в пределах словообразовательных категорий. Представлено типологию инновационной словообразовательной лексики на уровне его производительности и непроизводительности.

Ключевые слова: средства массовой информации (СМИ), инновации, неологизм, категория, словообразование.

The article deals with the process of appearing new nominations on the material of library newspaper edition «The Day», «Extract 150» and «Extract 200» within word building categories. The typology of the innovative word building vocabulary on the level of its productivity and unproductivity is introduced.

УДК 82.09:82-1

Л. О. Литвинюк

ЛІРИЧНИЙ ТА ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІРИ ПОЕТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ ІВАНА ПЕРЕПЕЛЯКА

У статті досліджується сучасна лірико-філософська поетика Івана Перепеляка, для якої характерні поєднання ліричних, епічних, драматичних і художніх компонентів, поліфонізм позицій, протиставлення різних точок зору, багатоголосся в обговоренні поставлених буттєвих проблем.

Ключові слова: модернізм, поліфонізм, драматизм, буття, образна палітра.

Є поети, які своєю індивідуальністю визначають творчий почерк покоління, їхніми іменами критики «карбують» певний літературний період, коли хочуть підкреслити його найхарактерніші особливості. У розмовах про українську літературу другої половини ХХ століття ім'я Івана Перепеляка звучить як метафора, в якій уособлюється все найкраще, найсвітліше і найдобріше, що вродилося на ниві красного письменства від початку шістдесятих років до теперішнього часу. Він прийшов у поезію так, як приходять справжні лицарі слова, як з'являються великі майстри.

Епоха, в якій поет формував свій світогляд, свої ідеали та етичні засади, була складною і являла собою невичерпний і драматичний конфлікт між старим і новим, тобто між залізобетонними традиціями соцреалізму та модерно пошуковими віяннями часу

Тому в даному дослідженні увага зосереджена на літературному доробкові письменника Івана Перепеляка у вимірах найновіших досягнень сучасного літературознавства, з'ясуванні реальної його участі в культурологічному процесі на прикладі його драматичної поеми «Григорій Сковорода» (2001), що і є предметом даного дослідження.

Дане дослідження спрямоване на аналіз ліричного та філософського виміру поетичної творчості митця, сконцентрує погляд на творчість відомого, але так до кінця непізнаного сина України Григорія Сковороду.

Увага до постаті Григорія Савича Сковороди в українській літературі ХХст. зумовлена усвідомленою потребою культурного самопізнання й національно-духовної самоідентифікації. Письменники прагнули по-новому поглянути на життя й творчість видатного просвітителя.